

Арсен Гудима

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ПОЛІКОНФЕСІЙНОЇ УКРАЇНИ

Тернопільський державний медичний університет
ім. Івана Горбачевського

Україна стала сьогодні світовим полігоном традиційних, нетрадиційних і нових релігій та вірувань. На її духовному просторі нині діє 129 церков, конфесій і течій, які нараховують 27,3 тис. релігійних громад.*

Проте, як стверджує новітня історія, наявність багатьох конфесій у розвинутих країнах світу не становить загрози національній та державній безпеці їх народів. Це лише тому, що міжконфесійні відносини відповідають етнокультурним і політичним досягненням правових держав світу.

Інша ситуація в Україні, де, з одного боку, діє інерція минулого в усіх сферах суспільного життя, а з другого – йде процес формування нової самосвідомості особи і суспільства на фоні труднощів національного відродження та творення незалежної держави. Їх гальмівні явища заважають економічним, соціальним, політичним і духовним перетворенням.

Тому необхідно, перш за все, чітко уявити історичну мозаїку цих гальмівних явищ, бо лише зваживши на них можна усвідомити реальну дійсність, яка стосується, в даному випадку, духовної консолідації суспільства в умовах поліконфесійної України. Вони породжені, головним чином, історичною долею України:

- 650-літнім бездержав'ям, коли не було політичної сили, яка об'єднувала б етнічні землі, дбала про їх всебічний розвиток;
- тривалим поділом народу між ворогуючими сусідами, що вплинуло на особливості віросповідної та конфесійної орієнтації;
- втратою міста як осередку та рушія науки і культури – джерела інтелектуальних сил нації;
- втратою національної мови в містах, що вплинуло на визнання українського народу у світовій спільноті;
- денационалізацією української еліти, тієї соціальної верхатури, яка у всіх країнах світу дбає про історичний поступ свого народу;

* Станом на 1.01.2003 р. // Релігійна панорама. – 2003. – № 2.

– цілеспрямованим ідеологічним впливом як зі Сходу, так і з Заходу, де державній церкві відводилась не другорядна роль у процесах етногенезу пошматованої України, підміною при цьому національного конфесійним;

– і, останнє, протягом зазначеного часу український народ по суті не володів історичною ситуацією. За нього вирішували цілість етнічних земель, встановлення політичного режиму, на глум християнського гуманізму і здорового глузду, змушували одягати чужі мундири, орієнтуючи одного українця на Захід, а іншого на Схід [1].

Які ж причини збереження українства наперекір його історичній долі?

Для з'ясування цього питання звернемо увагу на особливості поширення християнства у Північному Причорномор'ї. Як теоретична модель гуманізму, Євангелія Христа, що засвідчила нове віровчення, зустріла тут практичний гуманізм автохтонного народу, який не знав рабства, насильства людини над людиною (вишуканих тортур, ув'язнення, заслання і т.п.), смертної кари, а одвічна землеробська культура з часів Трипілья (IV-III тис. до н.е.) сформувала особливу духовність у ставленні до землі, роду, сприйняття космічних сил тощо. Про це переконливо свідчить міфологія наших прашурів, яка була сповнена життєрадісного гуманізму.

На цьому ґрунті сформувалося Київське християнство з притаманними йому особливостями:

- будувати життя на євангельських засадах;
- моральна відповідальність перед Богом і суспільством;
- віротерпимість;
- демократичний (соборний) устрій церковного життя;
- відкритість для християнського світу [2].

Названі особливості стали стрижнем соціальних, політичних та духовних відносин Руси-України.

Яскравим підтвердженням їх є:

- ставлення князя Володимира Великого до смертної кари на зламі X-XI століть, що відповідало заповіді Святого Письма – «не вбий»;
- вперше в правознавстві (середина XI ст.) захист гідності особи, ким би вона не була, згідно з моральними настановами вчення Христа, що засвідчила «Руська Правда» Ярослава Мудрого;
- безприкладний зразок для всіх правителів та владик Європи (початок XII ст.) християнської відданості «добру, істині та любові до ближнього» в «Поученні синам» Володимира Мономаха – жити згідно з християнськими чеснотами [3].

І цілком не випадково краківський єпископ Матвій у листі до св. Бернарда з Клерво (XII ст.) писав: «Народ цей руський, що своїм великим числом дорівнює звіздам, не зберігає правил православної віри та установ правдивої релігії... бо не хоче уподобнитися ані до латинської, ані до грецької Церкви, але хоче бути окремо і від обох віддільно» [4].

А це означає: коли б не навала татаро-монголів і втрата державності, то Русь-Україна подарувала б світу оригінальну галузь християнського віровчення на глибинних витоках самобутнього Київського християнства. Його особливості заклали міцний фундамент кордоцентричного (зосередженого в серці, тобто сердечного) сприйняття Бога, людини і світу на історично успадкованому просторі Північного Причорномор'я. І навіть Берестейська унія (1596 р.) зберегла за умовами договору етноконфесійні особливості княжих часів, незважаючи на всі колізії подальшого унійного процесу в Україні.

Про це переконливо свідчить волевиявлення змученого столітньою боротьбою народу, коли Дніпро після «вічного миру» 1686 р. став політичним вододілом України: на Сході – «Волимо під велику руку царя (як захисника православ'я від польського войовничого католицизму), але не волимо під покров московського патріарха»; на Заході, зокрема (після 1772 р.) в період національного відродження і національного самозбереження Галичини – «Волимо під покров Папи Римського (як намісника св. Петра і виразника інтересів усіх християн світу), але не волимо латинського обряду». Це тому, що народ не міг сприйняти іншого обряду – ні московської, ні латинської Церкви, крім етноправославного, який відповідав основним параметрам національної Церкви. А саме: історичному, географічному, етнокультурному, політичному, лінгвістичному та демографічному [5].

На їх користь переконливо свідчать:

- дохристиянські та християнські джерела українського православ'я, його вплив на формування етнокультури та духовності українського народу;

- геополітичний простір сучасної України, його вплив на господарсько-виробничу діяльність та духовно-практичне освоєння світу, що стало надбанням етноконфесійних особливостей Українського Православ'я та його Церкви;

- духовні особливості відчуття, сприйняття та переживання Бога – Творця і Вседержителя, як найвищого морального ідеалу в спокутній жертві Христа, що сформувало характерні риси

Українського Православ'я, вплинуло на обрядові традиції Церкви та віровчення;

– етноформуюча та етнозберігаюча роль Українського Православ'я та його Церкви в княжі часи та в умовах бездержав'я, етногеноциду та національно-визвольної боротьби за свободу і незалежність українського народу;

– дотримання «українізованої» старослов'янської мови в православному Богослужінні, розвиток української церковної літератури, поширення освіти (шкільництва) серед народу, що формувало, зберігало і захищало національну самосвідомість українства, надбання самобутніх цінностей культури;

– етнічна однорідність Українського Православ'я та його Церкви, що творила почуття соборності українського народу, його національну ідентичність на обох берегах Збруча, Прута та перевалів Карпат.

Ось чому в своїй вітальній промові в аеропорту Бориспіль Папа Іван Павло II підкреслив, що Україна – ворота між Сходом і Заходом. Додамо, відкрита для християнського світу і, одночасно, самобутня в межах свого етноконфесійного простору.

Як це впливає на духовну консолідацію суспільства в умовах поліконфесійної України?

Згідно із зазначеними параметрами, ідеї національної Церкви відповідають: Українська Православна Церква Київського Патріархату (УПЦ КП), нараховує 3 295 громад, Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) – 1 136 громад та Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) – 3 424 громади, які зберігають вікові традиції українського народу, що сягають витоків Київського християнства. Їх розбіжності стосуються, головним чином, не віросповідних, а, скоріше, міжцерковних відносин, які сформувалися під впливом самозахисних процесів у східних і західних регіонах України. Всі вони свято бережуть мову богослужіння, освячують історичну пам'ять народу, всебічно сприяють його національному відродженню на засадах етнічної культури і християнських чеснот. Відоме гасло – «В ім'я Бога і України» – формує сьогодні нові екуменічні відносини національно зорієнтованих церков, які повинні відповідати віковому прагненню народу до свободи і незалежності. Цього без застереження не можна сказати про Українську Православну Церкву, яка нині перебуває в канонічній залежності від Московської Патріархії (УПЦ МП). Нараховує 10 136 громад.

З часів Володимиро-Суздальського князівства московське православ'я сформувалося на іншій етнопсихологічній основі послов'янених угрофінських племен. Воно органічно сприйняло ідеологію візантійської церкви, яка відповідало завданням зміцнення державного новоутворення на землях тубільного населення з його орієнтацією на родоплемінний вождизм. А саме:

- цезаропапізм, що переріс у боротьбі за «стольний град» Київ у великодержавну політику – «да расширяется православием из рода в род московское царство»;

- віросповідний ритуалізм і церковний догматизм, на який не вплинув культурний поступ європейських народів;

- віронетерпимість разом із ворожим ставленням до іновірців, що зберегло до наших днів (усупереч десятому «Символу віри») перехрещення навіть християн інших віросповідних конфесій;

- претензію на першість у християнському світі під личиною «Москва – третій Рим» [6].

В історії Східної церкви нездоланно спрацьовували «самогальмівні» чинники під впливом економічних, політичних та духовних обставин. А саме:

- утворення незалежних патріархій;
- відсутність єдиного духовного центру;
- зверхність Візантії як «спадкоємниці Еллади» при збереженні главенства імператора в питаннях релігії і церкви;
- падіння Константинополя у 1453 р.;
- засилля мусульман, які обмежили можливий поступ церкви;
- тривале збереження феодальних порядків, які сягнули початку минулого століття [3].

Історія розпорядилась так, що лише Москва на тлі пізнього європейського середньовіччя майже до кінця XIX століття була єдиною православною державою, що безкарно поширювала свої володіння на Схід. Її великі князі разом із наступними царями проголосили себе покровителями православного Сходу. В руслі ідеї «третього Риму» та спадкової віронетерпимості московське православ'я визнало себе «істинною вірою», а її послідовників «правовірними християнами». Тому і сьогодні переконує віруючих в «неканонічності» Західної Церкви, що ніби втратила вселенськість. І це в наш час, коли Церква Заходу об'єднує понад мільярд людей планети.

«Рятівною» функцією церкви продовжують маскувати претензію владомощів «білокаменної» на «духовний простір» в

минулому московських царів і не так давно вождів «комуністичного раю». Бажання одне – відродити «единую и неделимую» хоча б у камуфляжі «союза словянских народов».

Історія суспільного прогресу пам'ятає консерватизм московського православ'я та його Церкви, які не спромоглися застосувати в богослов'ї готових наробок трьох поколінь російських релігійних філософів XIX – початку XX ст. Адже вони намагалися європеїзувати московське православ'я, вивести його на рівень католицької і протестантської світоглядної думки нового часу.

Цього досить, щоб зорієнтуватись в сучасних міжконфесійних українських реаліях – «хто є хто» в духовній концепції суспільства.

У свою чергу цього не можна сказати про Римо-Католицьку Церкву – 965 громад, християн-баптистів – 2 300 громад, християн віри євангельської – 1 335 громад, адвентистів сьомого дня – 914 громад, іудеїв – 214 громад, мусульман – 460 громад та ін., які формують громадську думку в руслі державотворчих процесів і духовного відродження України.

Нетрадиційні та новітні релігійні течії – Новоапостольська Церква, Церква Ісуса Христа святих останніх днів або мормонів, РУН віра, в тому числі громади даосистів, «місія Чайтані», Бахаї та ін. – задовольняють незначну кількість населення і не мають суттєвого впливу на суспільне життя. Вони скоріше виражають самопошук особи, яка не мала або ще не набула стійкої етнічної свідомості на засадах національної та етнокультурної ідеї.

Які можна з цього зробити висновки й узагальнення?

1. Враховуючи те, що при найсильнішому конфесійному розмаїтті Україна залишається державою, де провідні позиції в релігійному житті займає християнство, яке нараховує 54 напрямками, то зараз і в найближчому часі воно буде посилено відновлювати статус народної релігії. Із 27,3 тис. релігійних громад понад 23 тис. сповідують християнські засади віровчення.

2. Оскільки духовність українства формувалася на самобутніх засадах Київського християнства, то саме Українському Православ'ю належать ключові позиції в духовній консолідації України. Воно органічно укорінене в ментальності нації, в її етноконфесійних витоках. А тому зберігає величезні можливості задоволення духовних потреб людини, її національної свідомості, морального виховання згідно з християнськими чеснотами. Не випадково на витоках етногенезу українства неодноразово наголошували сподвижники церковного життя в Україні –

митрополити А. Шептицький, Іларіон (І. Огієнко), В. Липківський, патріарх Й. Сліпий; звернув увагу у вітальній промові Папа Іван Павло II, в якого завжди була і залишається найвища турбота про людину в етнічних і духовних вимірах. В іншому випадку вона не може бути цілісною особою.

3. Це означає, що в процесі духовної консолідації українського суспільства – першість – Бог чи Україна – повинна схилитися у бік освячення релігією національного. Лише за цих обставин здатна формуватися дійова національна ідея, як непорушна святість з любов'ю до Бога і рідної землі, повагою до інших народів і конфесій.

4. В цьому розумінні прогресуюча тенденція до зближення і злиття двох гілок православ'я – УПЦ КП і УАПЦ, що відбудеться обов'язково, вимагає сприяння органів державної виконавчої влади. Адже відродження нації і держави немислиме без етноконфесійної Церкви, яка поєднує культуру етногенезу з витокami Київського християнства. Лише за цих обставин відбудеться вплив православних парафій УПЦ і вірних з-під скіпетра Московської Патріархії під омофор Київської Патріархії, як повноправної канонічної Церкви. Адже сьогодні віруючі і навіть самі священники ставлять питання перед владиками: доки в незалежній державі вони будуть залежати від глави церкви чужої держави, що не відповідає канонічним правилам Вселенських соборів.

5. З об'єднанням Української Православної Церкви апостольність знову перейде в «столий град» Київ, від якого самочинно відокремилось Володимиро-Суздальське князівство у 1448-1458 рр., утворивши Московську митрополію, яка протягом 150 років була неканонічною. Лише у 1589 р., насильно затримавши на рік Константинопольського патріарха Єремію, змусило рукоположити митрополита «во патриархы». У зв'язку з цим Московська патріархія сьогодні, як ніколи, боїться відновлення історичної справедливості.

6. Об'єднання Українського Православ'я і утворення Київської канонічної Патріархії буде всебічно сприяти церковній і національностворчій діяльності УГКЦ – сестрі і сподвижниці української національної ідеї. Адже УГКЦ по суті православна церква, яка протягом лихоліть зберігала і примножувала кращі традиції її етноконфесійної самодостатності. Сформована під безпосереднім впливом європейської культури, вона нагромадила чималий досвід соціального служіння народів і світу. Це матиме зворотний вплив на Українське Православ'я, вплине на розвиток

православної богословської думки, посилить роль і значення душпастирства у церковному і національному житті країни.

7. І останнє. Для цього необхідно розкрити замулені джерела нашої історії без сторонніх «додатків», які нагромаджували політичні і церковні сили як зі Сходу, так і з Заходу. Лише за цих обставин можна позбутися почуття залежності від «усіх і вся», яку культивували протягом віків домашні колонізатори, добути в народі життєдайні сили самодостатності, невіддільної від самоповаги до всього українського. А це вже національна ідея в дії, яка визначить русло поліконфесійних відносин в Україні. Вона вимагає нового історичного мислення, щоби у віковій трагедії народу побачити, відчути, усвідомити й оцінити його християнське і національне покликання серед народів світу.

Література

1. Передмова // Переяслав (1654) в історії Української Церкви: Матеріали Міжнародного колоквиуму. – Київ-Тернопіль, 2003. – С. 9-15.
2. Колодний А. Українське православ'я як культурно-історичний феномен // Християнство і культура: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Київ-Тернопіль, 1998. – С. 87-92.
3. Гудима А.М. Релігієзнавство. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2000. – 326 с.
4. Великий А.Г. Українське християнство. – Еспанія, 1990. – 522 с.
5. Колодний А. Ідея національної церкви і національної релігії // Ідея національної церкви в Україні. – Тернопіль, 1997. – С. 166.
6. Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. – 445 с.

